

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

ЗМІСТ

осьмої книжки за серпень 1902 року.

	Стор.
Із поезій Надії Кибальчич	89—90
„ „ Івана Пleshкана	90
„ „ Митра Короля	90—91
На старі теми, Івана Франка	91—92
Поворот, повість Вол. Лаврівського (кінець буде)	93—136
На рідному передозі, Олександра Журбенка:	
I. Ти побідив...	137—144
II. Неждана рецензия	144—155
Мінятюри:	
I. На річці, В. Поточного	156—161
II. Штрюф (кара), Ілярія Карбулицького	162—164
III. На провесні, А. Веретельника	164—166
Із словінських письменників. Переклад Гриця Тимошука. Із ескізів Зофки Кведеро- вої: I. I то любов, II. Нужда і III. Криниця	167—169
Із оповідань Франца Мешка: Пізнане	169—173
Із „дияльбогів“ Джакомо Леопарді. Переклад II. Карманського:	
I. Розмова Землі з Місяцем	174—179
II. Розмова вчителя гуман. наук та Саллюстія	179—181
Із англійських поетів. Перекл. II. Грабовського	182—184
—	
Дмитро Маркович. Літературна характеристика С. Волоха	54—75
Раси Європи і їх історичні взаємини, Дра Владислава Олехновича. Переклав В. Г.:	
I. Арийське питанє з точки погляду фільо- логії і історії (далі буде)	76—94
Із славянських літератур. Огляд за рік 1901:	
I. Болгарська література в р. 1901. Перек. Остапа Луцького	95—99
Новини нашої літератури:	
I. Вік 1798—1898, Івана Франка	100—102
II. Палій, воскреситель правобережної України. Істо- ричне оповідання Вільхівського	102—104
Уряд і горілчана монополія, В. Мировця	105—113
Хроніка і бібліографія	12—23

РАСИ ЕВРОПИ І ЇХ ІСТОРИЧНІ ВЗАЄМИНИ.

(Дра Владислава Олехновича).

ВСТУП.

Історія належить без сумніву до найстарших наук. Змістом її були зразу усні оповідання історичні — на скільки обіймала їх пам'ять, опісля прибрала вона вид хронік. В останніх часах стала вона наукою, що досліджує всякі події на підставі стисло означених методів. Не можна одначе сказати, щоб історія, навіть у теперішніх часах, була стислою наукою в повнім значіню того слова, бо предметом її дослідів були прояви розвою поодиноких людських ґруп — держав, що ніколи не бувають однородні, лише становлять сплав різних рас або мішанину рас. Треба отже дослідити родоводи різних ґруп, що входять у склад даної суспільности, пізнати їх расові первістки, словом — означити расовий склад даної суспільности.

Такий дослід конечний тому, що вплив расового первістку має першорядне значінє при повставаню звичаїв, із яких витворюють ся опісля інституції, форма ряду і взагалі всякі прояви суспільного житя. Вплив расового первістка не гине ніколи; його видно навіть у суспільностей, що стоять на найвисшій щєбли культури.

Новочасне розумінє раси набирає що раз більше ваги в історії, в суспільних науках, у відносинах одних суспільностей до других, а навіть в індивідуальних відносинах. Антропологічні дослідї здобувають щораз більше значінє, а їх обєм стає щораз ширший.

Виходить отже з самої природи річи, що антропологія лучить ся тісно з історією, почавши від найдавнішої — передісторичної епохи. В отсій праці маємо намір представити взаїмні відносини рас, що тепер населяють Европу — і їх передісторичний розвій. В першім розділі подаємо зміст так званого арийського питання тому, що воно становить перехід від історії до передісторії.

I. Арийське питання з точки погляду фільології й історії.

До кінця XVIII віку історія сягала тільки до часів, із яких переходили ся перекази, записані в найстарших книгах. Довгі віки Біблія та подані в ній перекази про сотворене світа і першого чоловіка були підставою, на якій починала ся будова історії людського роду.

З кінцем XVIII віку пізнано сьвяті книги Індів і Персів та санскритську і зендську мову, при чім завважано тісну звязь тих мов із грецькою і латинською та з новими мовами нинішних народів Европи.

З кінцем третього десятиліття XIX в. оголосив Боп підстави порівняного язикознавства та доказав, що переважна більшість європейських мов належить до одної родини. Сю громаду становлять отсі мови: грецька, латинська, кельтська, германська, литовська, славянська і альбанська; крім того належить до сеї громади ще й три азійські мови: вірменська, зендська і санскритська.

Се відкрите не могло не мати впливу на історію. Людський ум, що стремить до льогічного виясненя кожного нового факту, приступив зараз до розв'язаня сеї загадки і слідив її так, як міг при тодішнім стані науки.

Дивний факт язикової єдності зродив припущене про єдність походження і раси. Утворено гіпотезу, що був народ, який говорив колись праарийською мовою, а з неї витворили ся опісля всі нинішні, прозвані арийськими; що найдавнішою памяткою тої мови є мова Вед; що той народ, прозваний арийським, мав первісно спільну оселю, з якої протягом довшого часу вийшли поодинські відломки і поселили ся в нинішних своїх селитьбах; припускано дальше, що колискою того праарийського народу була середня Азья.

При теперішнім стані науки ся гіпотеза, оперта виключно на лінгвістичних дослідах, стратила свою вартість; та все таки арийське питанє, порішуване так досадно лінгвістикою, не дійшло досі до остаточної розвязки. Для його вияснення забирали останніми часами голос численні вчені і то не лише фільольоґи, але й історики та дослідники археолоґії й антрополоґії.

Розвідки про арийське питанє подають у собі немов зміст поступів фільольоґії, історії, археолоґії й антрополоґії з останніх десятків літ минулого віка і тому становлять одну з цікавих прояв нашого знаня.

Сі розвідки викликували широке заінтересованє між ученими як предмет науки; та що в данім випадку є предметом дослідів сам чоловік і його раса, а в певній фазі арийського питаня залежало на розвязці квестії, котрий з теперішніх народів, що говорять арийськими мовами, належить до правдивої арийської раси, то дискусія була дуже жива і викликала велику цікавість серед ширшої публіки. Сам перебіг тих дебат дуже цікавий.

Тим то заки перейдемо до властивого змісту нашої праці — праісторії Європи на підставі досліду рас — постараємо ся представити поступенний розвій так званого арийського питаня, трактованого з точки лінгвістично-історичного погляду.

Відкритє аналоґії між арийськими мовами зроблено при кінци XVIII віку. Уїлліям Джонс (Jones) висловив 1786 р. на підставі докладної подібности граматики рішучий погляд про спільність походження санскритської, грецької, латинської, німецької і кельтської мови. Се відкритє викликало між тодішними ученими велике вражіне; його названо відкритєм нового світа. Звичайна річ, що бажано з'ужиткувати сей факт на полі історії. Утворено отже гіпотезу, яку при тодішнім стані знаня про людські раси можна було зробити, гіпотезу, на підставі якої язикова спільність виказувала походженє від якогось первісного народа.

Коли опісля Боп утворив на строго науковій підставі підвалини порівняної граматики — сю гіпотезу приймили історики ще з більшою рішучістю.

До викінчення і остаточного принятя сеї гіпотези причинив ся Макс Міллер. Сей автор, хоч був лише фільольоґом, не говорив про спільну арийську мову, але про істнованє арийської раси, додаючи, що „предки Індів, Персів, Греків, Римлян, Славян, Кельтів і Германів мали колись спільну вітчину“. Голосні відчити того ви-

мовного професора в 1854—61 р. мали той вислід, що сю історичну гіпотезу, оперту виключно на язовикових дослідах, прийнято загально.

Тай нічого дивного, бо в тій порі ледви розпочато строгі наукові досліди людських рас. Заледви коло 1850 р. утворив Брока підстави наукових методів сеї галузи знаня.

Пильні досліди людських рас виказали вскорі, що народи, які говорять арийськими мовами, не належать до одної раси; що навіть поодинокі європейські держави складають ся з ріжних расових первістків. Франція, що на перший погляд найбільше однородна, має, як виказали антропологічні поміри, аж три слльно відмінні расові первістки.

Французькі вчені причинили ся в найбільшій мірі до виказаня, що фільологічні досліди мають підрядне значінє при розв'язуваню етнографічно-історичних задач тому, що мова переносить ся легко на значні віддаленя, переходить від одної раси до другої, не зміняючи очевидно расового типу. З тої причини виключно лінгвістичні досліди можуть вести до хибних висновків.

В старинних часах, а особливо в передісторичній епосі ширене мови відбувало ся повільнійше і не на такім великім просторі, як повійшими часами, що пояснюєть ся поступом культури і легкістю теперішньої комунікації навіть через океани; але засада ширеня мов була без сумніву і в тих часах така сама.

Результати антропологічних дослідів здобували собі право горожанства в науці дуже поволи.

Знаменита теорія Макса Міллєра занувала загально. Був се ввагалі на полі науки досить рідкий приклад так швидкого і загального признаня якої будь теорії — без уваги на її виразну односторонність.

Гіпотеза лінгвістів про спільне походженє народів, що говорять арийськими мовами, була загальником, що не міг цілковито задоволити істориків. Для остаточного доказу того факту треба було вказати місцевість, у якій повстав припусканий праарийський народ, а опісля вияснити причини пізнійших його мандрівок і дороги, якими мусіли відбувати ся ті мандрівки.

Перші історики, що вжиткували сеї факт, поданий лінгвістами, не сумнівали ся про те, що спільна колиска тих народів мусіла бути в Азії. Висновок зовсім природний, бо тоді не сумнівав ся ще ніхто, що Азия є колискою людського роду.

Мова санскритська була перша, яку з поміж азійських мов пізнано докладно, а що вона мала найбільше архаїчних форм, то видавала ся найстариннішою, найблизшою до того праарійського пня.

Деякі історики поставили про те здогад, що місцем, де жив первісний арійський народ, є височина Кашміру. Здогад сей промовляв тям більше до переконання, що се місце по причині урожайности і лагідного підсоня відповідало поняттям раю, як легендарній колищі людського роду.

З поступом лінгвістичних дослідів, коли пізнано зендську мову, те твердження стратило свою вагу. А що зендська мова показала ся в рівнім степені архаїчною, як і санскритська, то належало догадувати ся, що як Інди, так і жителі Ірану, мусіли мати колись спільну оселю. Повстав проте здогад, що та спільна оселя лежала більше на північ, поблизько середноазійської височини, на збочах гір Больортаг і Мустаг. Деякі автори не означували докладно тої первісної спільної садиби, догадуючись, що вона лежала в середній Азії, на північ від Гімалайських гір і на схід від Каспійського моря.

Що до можливости мандрівки, то догадували ся, що скотарський люд міг відбувати навіть дуже далекі мандрівки.

Що до часу і напрямку мандрівок, погляди ріжнили ся значно між собою, та се впливає з природи річи, бо історики не могли опирати ся на ніяких фактичних доказах, лише творили гіпотези — можна сказати — зовсім довільно.

Одні догадували ся проте, що мандрівки народів відбували ся в такім самім порядку, в якім пізнійше ті народи виступали на історичній арені у своїй новій вітчизні — в Європі.

Перші отже вийшли Греки і Римляне, прямуючи на полудне Каспійського моря; через Малу Азію дійшли до пізнійших своїх садиб; опісля вийшли Кельти, прямуючи рівнож на полудне Каспійського моря, а потім через Кавказ понад Чорним морем і через середню Европу аж до її західніх кінців. Германи і Славяни опустили останні Азію, а прямуючи на північ від Каспійського моря через східню Европу, зближали ся поступенно до нинішних своїх садиб.

Інші автори догадували ся, що перші вийшли до Європи Германи і Славяни, за ними Кельти, Римляни і Греки; Інди й Іранці опустили останні спільну садибу, прямуючи на полудне і полудневий схід.

Ще 1880 р. боронили історики, що опирали свої досліди на лінгвістиці, сего погляду. Підставою їх розумованя було твердження, що санскритська і зендська мова переховали найліпше старинні форми, що отже народи, які говорили тими мовами, мусіли бути найблизше спільної арийської колиски; догадувалися проте, що перекази, записані у сьвятих книгах Іранців (Авеста), згідні з історією, та що відповідно до тих переказів спільна вітчизна Арийців, Аряна, лежала в нинішній Персії.

Однак далші досліди над арийськими мовами виказали, що санскрит і зендська мова не можуть уважатися за найбільше архаїчні, що архаїчний характер тих мов залежить виключно від того, що їх пізнано зі старинних документів, які походять із дуже давньої епохи; вони видаються проте архаїчні при порівнанню з иньшими арийськими мовами, які знаємо зі значно пізнішої епохи. Коли будемо мати на увазі новітні часи і коли порівнаємо литовську мову з теперішніми диялектами, що походять від санскриту, то найдемо без сумніву в литовській мові далеко більше архаїчних останків.

Так само при порівнанню зендської мови з германськими подіблемо в першій далеко більше архаїчних останків; але коли порівнаємо теперішні диялекти, що повстали з зендської мови, з германським диялектом, яким нині говорять в Ісландії, то останній покажесться далеко більше архаїчний.

Архаїчні прикмети певної арийської мови не рішають іще проте історичного питання.

Ще важішим кроком на перед у дослідах над арийськими мовами була праця Шмідта, оголошена 1872 р. п. н. „Про відносини споріднення індо-германських мов“.

В сій праці виказує автор, що всі проби побудованя генеалогічного дерева для арийських мов не довели до ніякого результату. На його думку досліди споріднення тих мов виказують, що всі арийські мови повстали з окремих осередків і ширили ся на подобу коліс, що повстають на поверхні спокійної води, коли кинеться на неї камінь... Арийські мови, що повстали з окремих осередків для кожного, ширили ся на подобу тих коліс, доки не перетнуть ся їх обводи.

Давний проте спір, чи славянська мова близша германських, чи групи іранських мов, або чи грецька мова зближена більше до латини чи до санскриту — упадає цілком тому, що становище тих

мов відповідно до теорії Шмідта можна легко вяснити. А власне: мови, що лежать близько себе, найбільше з собою зближені. Шмідт виказав дійсно, що грецька мова під деякими зглядами лучить ся тісно з санскритською, під иньшими знов — із латинською; славянська мова виказує з одного боку звязь із германськими, з другого знов — із іранською групою. Та звязь стоїть у простій пропорції до віддаленя. На гадку Шмідта не може отже бути мови проте, що арийські мови повинні становити рід генеалогічного дерева так само, як про те, що вони принесені з одного спільного огнища. Навпаки, з повисшого представлення взаїмного спорідненя виходить, що арийсько-європейські мови утворили ся в Європі на тих самих місцях, де існують тепер і що те саме належить думати про арийсько-азійські мови.

Творенє мови відбувало ся тим способом, що один диялект набирал переваги над иньшими сусідними. Перевага мови зростала все рівномірно з політичною перевагою відповідного племені, а в міру політичного зросту повставали й иньші чинники, що спричиняли щораз більше її розповсюдженє. Головними чинниками були побіч політичного—релігія і культура взагалі. Ті чинники ширили нераз мову поза межами її політичного впливу.

В історичних часах відомі численні приклади ширеня одного диялекту на цілий простір споріднених диялектів, а зрештою є такі приклади і для старо-арійських мов. Так повсталала грецька мова з атенського диялекту, латинська з римського, що втягнув в себе з часом, у міру дальшого політичного розвою римської держави, всі иньші італійські диялекти. Такий саме процес повставаня і ширеня, який існував без сумніву для латинської мови, мусів існувати і для всіх иньших арийських мов. З тих причин Шмідт приходить до висновка, що заки повстали всі нинішні арийські мови, спільна флексійна мова мусіла займати значний простір від сфери санскриту, аж до сфери кельтської мови на заході Європи, що арийські мови посували ся правдоподібно звільна від сходу на захід як по похилій ровени, а опісля почали в певних огнищах розвивати ся і ширити нинішні арийські мови.

Так отже самі лінгвістичні досліді виказали малу правдоподібність попередньої, майже загально прийнятої історичної теорії про азійське походженє арийських народів та про їх мандрівки до Європи, при чім кождий з тих народів буцім то приніс із собою свою мову.

Головною одначе підставою понять, що вплинули на зміну історичних поглядів, були поступи праісторії, оперті на геологічних, антропологічних і археологічних дослідях.

Передовсім на зміну поглядів вплинув факт, добутий в останніх часах, що всякі перекази і всі доси добуті історією відомости про початки арийських народів, іще зглядно свіжі в порівнаню до старинности чоловіка в епохи мамута, якого існуване в західній Європі не підлягає нині ніякому сумнівови.

Передісторичні досліді посунули дату появи чоловіка на землі так далеко взад, що дотеперішні відомости про початок людського роду мусіли улягти цілковитій перемині тим більше, що передісторична археологія найшла рівночасно численні докази, що люди з четверторядової епохи осягли певний ступінь культури, про що свідчать різьби і рисунки, пороблені на костях мамута та інших звірів тої епохи. Другим випадком великої ваги з історичного боку є факт, потверджений нині майже на цілім просторі Європи, що теперішні народи є потомками тих самих рас, які населяли Европу в епосі неоліту, наслідком чого не може бути мови про мандрівки народів із Азії в таким значіню, як то розуміли прихильники мандрівок Арийців.

Крім того історики думали, що так звані арийські народи, походючи з одної спільної садиби, мусіли належати до одної раси; тимчасом антропологічні досліді виказали, що народи, які говорять арийськими мовами, як у Азії, так і в Європі, належать до кількох відмінних рас.

Таким способом історична теорія, оперта майже виключно на лінгвістичних дослідях, упала, а людський ум почав шукати нових доріг до розвязки питань, про які мова, а особливо арийського питання.

Відкрите передісторичних рас в Європі і існуване теперішних від неоліту, звернули на себе увагу вчених; не диво проте, що повстала гадка, що Европа може бути колискою людського роду, як і колискою Арийців.

Перший, що висловив сю гадку, був англійський учений Latham. Доказ нового, оригінального погляду опирав він головно на тім, що Арийці в Азії, в порівнаню з далеко більшим числом арийських народів в Європі, мусять бути лише частиною більшої цілости, яка істає від початку в Європі. Він твердить дальше, що азійське походженє арийських народів Європи так само непра-

вдopodobне, як думка, що германські народи вийшли з Англії, а не Англіїці з Германії. Думка Latham-а прийшла ся. Творено нову теорію, але опираю її ще виключно на лінгвістичній основі.

Антропологія, потверджуючи факт істнованя тих самих рас в Европі від часів неоліту, не могла з природи річи дати які небудь вказівки до розв'язаня арийського питання — як питання язикового, бо антропологія не може рішати питання, якою мовою говорила ся або та передісторична раса. А що язикова спільність арийських народів є видимим сполучником, то в гадці кожного родить ся здогад, що сей сполучник мусить довести до зрозуміння історичної звязи тих народів.

Тверджене попередніх лінгвістів, що сама лінгвістична звязь достаточна для висновків про звязь історичну, вже не вистарчала. Фільологі розпочали студії в иньшій напрямі. Утворено науку, яку можна-б назвати лінгвістичною палеонтологією, а якої підставою думкою є отсе розумоване: вишукане виразів спільних усім арийським мовам може довести до відкриття найдавшійшої садиби тих народів. Сю гадку підніс перший Бенфей.*) Він старав ся вказати, що спільні назви в арийських мовах мають звірі, що живуть на півночі, прим. медвідь, вовк, і дерева, що теж ростуть тільки на півночі і головню в Европі, прим. береза і бук. З другого боку назви звірів, що живуть на полудни — лев, тигр верблюд — не мають спільних імен навіть між арийськими народами, що живуть ближше стрэф, у яких пробувають ті звірі. Так на приклад назва льва в Індів етимологічно не арийська, а у Греків узята від Семітів. На сій підставі автор робить висновок, що садиба первісних Арийців мусіла бути в уміркованій стрефі і найправдоподібніше в Европі. Для близшого означеня місця автор шукає потрібних даних в царині иньших наук. Тому що з санскригської й вендської літератури можна догадуватись, що Арийці були в найстаршій добі скотарським народом, мусіли проте займати урожайні і розлогі простори, отже найправдоподібнішою садибою Арийців в Европі були би рівнини, положені на північ від Чорного Моря.

Гадку Бенфея що до спільности назв і їх значіння для історії арийських народів розвинув найподрібніше Гайгер.

*) У передмові до праці Фіка: »Порівняний словарь індогерманських мов«.

Переводячи досліди над великим числом виразів, прийшов він до переконання, що особливо назви дерев дають під тим зглядом рішучі докази, а власне назви берези, сосни, бука, дуба, ясеня, клена, ліщини і верби; далше пробує віз доказати, що Арийці пізнали вперед жито й ячмінь, а пшеницю пізнати пізнійше. Збираючи надто дані, зачерпнені з ниньших царин науки, висловлює Гайгер переконанє, що первісна садиба Арийців лежала не над Чорним Морем, але трохи више на північ і захід, а власне на рівнинах середної Європи.

Дальшим продовженєм сього погляду можна вважати працю Кунона. Він звернув перед усім увагу на те, що первісні Арийці не могли бути нечисленим народом, що займав невеличкий простір. Арийська людність мусіла існувати вже довгий час, заки прийшла в посіданє флекційної мови, заки потворили ся окремі диялекти, з яких повстали теперішні арийські мови. По його думці одним місцем, що відповідає умовам існування скотарської людности, є північна рівнина Європи, почавши від північної частини Франції аж до Ураля.

Крім того звертає він увагу, що фінська мова дає численні докази на те, що фінські народи, які займають тепер в Європі північно-східну частину нинішньої Росії, були в ближших відносинах із арийською расою; ся обставина стверджує також погляд автора на питанє первісної садиби Арийців.

В кінці подає автор іще один новий аргумент, а власне, що первісним арийським народом може бути лише північна європейська раса, що визначаєть ся сильно розвиненою індивідуальністю, енергією й войовничістю. Ся раса, посуваючись на полудне, проглотувала поступенно иньші народи; при ненастаннім знов її розширюваню повставали диялекти, з яких витворили ся остаточно арийські мови.

Ми навели зміст важійших теорій; виголошених знаменитими дослідниками в працях, які хоч до певного степеня належить уважати за оригінальні; поминаємо за те дуже численних авторів, що забирали голос у тім питаню, але не додали нічого нового до звисних здогадів, або обмежили ся на творенє комбінацій зі знаних теорій.

Легко достерегти, що погляди на арийське питанє зміняли ся в міру поступу наук, головнo-ж антропoльoгії та передісторичної археoльoгії.

Тепер наведемо ще погляди й теорії тих авторів, що узглядали більше висновки антропологічних дослідів, довершених в останніх тридцяти літах.

Перший, якого належить тут назвати, є знаменитий етнограф Пешель.

Свій погляд на арийське питанє оголосив Пешель у праці п. н. „Арийці, причинок до історичної антропологиї“. У вступі висловлює автор гадку, що чисто лінгвістичні досліди не можуть ніколи децидувати в історії. Опісля подаючи результати найновіших здобутків антропологічних дослідів над народами, що послуговують ся арийськими мовами, доказує, що арийські народи під зглядом мови належать до різних рас, що жаден із народів, які належать до арийської родини, не однородний під зглядом раси, але навпаки, кожний із них складаєть ся з двох, а часто навіть із трьох відмінних расових елементів. Можна проте говорити, що існують арийські мови, але не можна припускати, що існує арийська раса. Що одначе одна з тих численних рас мусіла витворити арийську мову, то нею була найправдоподібніше раса ясного бльондина північної Європи, якої новочасним представником є Германе.

Ся довгоголова раса існувала в Європі в найдавнійших епохах; в епосі, що попереджує безпосередно історичні часи, полишила по собі сліди в численних кладовищах (так званих рядових гробах). Ся раса, енергічна, рухлива і войовнича, ширила ся на всі боки, здобувала сусідні краї, підбивала иньші раси, накидуючи всюди свою мову. Первісною садибою сеї раси були найправдоподібніше болота Рокитна, а властиво околиці положені між жерелами рік: Припеті, Березини і Дніпра. Автор вибирає тому сю околицю, що там тепер живе людність, у якої ціхи ясного бльондина, т. є. ясна цера, сині очі і ясне, майже біле волосє, переховали ся найліпше.

Литовців, яких садиби межують із названою околицею, автор уважає за останок тої первісної арийської раси, а на доказ своєї думки наводить численні признаки архаїчності литовської мови.

Другим автором, що опер свою теорію переважно на результатах антропологічних дослідів, є Пенка. Стверджує він передусім факт, що народи, які говорять арийськими мовами, належать до кількох відмінних расових типів, припускає одначе, що одна з тих рас мусить бути арийська, то є раса, що первісно говорила праарийською мовою. Опісля автор кладе натиск на факт, відомий

також із антропологічних дослідів, що мова розширюєть ся дуже легко і переходить у відповідно дуже короткім часі від одної раси до другої.

Отже супроти сих двох фактів — різниці в расовім типі і язикової єдності, можливі лише дві догадки : або зміна фізичного типу наступила по розширеню мови, або арийська мова ширила ся також посеред неарийських рас. Перша з тих догадок абсолютно неможлива, а то з причини безсумнівної постійности расових типів. Належить проте в гори приймати другу догадку.

Дальше ставить автор питанє: котрий тип і з поміж пяти чи шести расових типів, що говорять арийськими мовами, може бути тим первісним арийським народом? Розслідивши фізичні і умові прикмети теперішних расових типів, що говорять арийськими мовами, автор приходить до висновка (так само як і його попередник Пешель), що тим типом може бути тільки ясний довгоголовець північної Європи, якого, по думці Пенки, найчистішими представниками є тепер північні Німці та Шведи.

Ся раса — по думці Пенки — обдарована великою фізичною силою, довговічна, має найбільше розвинену енергію духа, підбила слабші раси на сході, полудни й заході Європи і накинула їм свою мову. Автор догадуєть ся проте, що всі народи, що говорять арийськими мовами, були в певній епосі змішані з ясним довгоголовцем північної Європи; а що кожда мішана раса стремить до відтвореня одного з первісних типів, то та домішка арийського типу в багатьох місцях згинула цілковито. Для сильнішого підпертя своєї теорії автор доказує, що північні раси, які множать ся дуже швидко у властивим собі підсоню, тратять сю здібність у тепліїм підсоню. Як головний доказ повисшого твердження наводить автор численні дані, оперті на строгих антропологічнтх дослідях і переконуючі, що в середній, а навіть полудневій Європі, аристократія визначаєть ся високим ростом, ясними очима і волосєм, одним словом — прикметами, що безсумнівно доказують примішку північної арийської крові.

Що знов та кров і властиві їй расові прикмети легко звикають на полудни Європи, автор наводить факти, відомі в історичних подій, а власне, що сліди Готів, які прибули з над берегів Балтійського моря та опанували північну Італію й Іспанію, вигинули майже цілковито. Те саме видно і в полудневій Німеччині, де ясний тип вигибає, коли тимчасом у північній Німеччині, Данії,

Англії і на скандинавському півострові ясний тип, завдяки відповідному підсою, розвивається і множить ся добре.

По думці автора в Індії, Персії, Вірменії, Греції, Італії, Іспанії, арийська раса вигбла з причини невідповідного підсою, а арийська мова полишила ся в тих краях тільки як несумнівний слід підбою, доконаного в дуже віддаленій епосі.

Що до ріжниць, яка існує тепер в арийських мовах, автор доказує, що ті окремішности завдячують головно своє походжене тій обставині, що чужі раси, приймаючи мову арийських побідників, впливали на певну зміну арийської мови, бо з мови підбитої раси мусіло все щось лишити ся. Додати одначе належить, що той спосіб пояснюваня ріжниць і певних прикмет у кожній з нинішніх арийських мов був уже поданий Шпіглем.

Свою теорію оголосив Пенка в праці „*Origines ariacae*“ 1883 р. Три роки пізнійше розвинув ту теорію ширше в праці п. н. „*Прихід Арийців*“, де доказує, що первісною колискою арийської раси є Скандинавія, бо тут переховав ся найчистійший тип раси ясного довгоголовця північної Європи, а строгі досліди антропологічно-передісторичні дають незбиті докази, що нинішній шведський тип під краніологічним зглядом не підляг зміні від пори неолітичної епохи.

Належить вкінці звернути увагу на теорію подану Шрадером, якого працю можна назвати енциклопедією арийського питання. Він зібрав старанно все, що його тикаєть ся, розібрав критично висловлені досі думки і погляди і силкував ся сформулувати можливо строгі висновки. Та хоч Шрадер був добре обзнайомлений зі всіми поглядами на арийське питання, то як фільолог, ішов радше за поглядами опертими на лінгвістиці; своєї власної думки він не оголошує одначе, подаючи радше результат критичного розбору всіх дотеперішніх наукових поглядів.

Праця Шрадера появила ся 1883 р., отже в тім самім часі, коли появила ся перша праця Пенки.

Погляди, сформуловані Шрадером, такі: Що до початково історії Арийців можна поставити два твердження як доказані, а власне для арийських народів Європи належить приймати, що відповідно до найдавніших свідощів традиції, історії й лінгвістичної археології, їх первісна садиба була в північній Європі, а для арийських народів Азії — що нею була країна положена над рікою Яксартес.

Що до арийських народів Європи нема ніяких доказів, аби вони мандрували коли будь від сходу на захід. Навпаки, дані з найдавніших епох вказують радше посуване тих народів на полудне і полудневий схід; край отже, який займали ті народи перед поділом мов, лежав на північ від Альпи. Положення того краю може бути означене тільки в приближеню і то при помочи доказів, опертих на лінгвістичних дослідях. І так: бук росте тільки в західній Європі до лінії, потягненої від Кенітсберга до Криму; народи, що говорять мовами латинською, грецькою і германською, мають один спільний вираз на означене того дерева, отже спільна їх передісторична колыска мусіла лежати на захід від сеї лінії. А що назва сього дерева в славянській і литовській мові виразно запозичена від Германів, то ті народи мусіли мати свою садибу на схід від лінії Кенітсберг—Крим.

А що інші лінгвістичні докази стверджують, що в певній епосі мали всі ті народи спільну колыску, належить отже приймати, що вони жили в північній Європі по обох боках тої лінії: Славяне і Литовці в нинішній європейській Росії, Кельти і латинські народи, Гелени і Тевтони, були посунені більше на захід.

Що тикаєть ся індо-іранських народів, то по думці автора, Инди прийшли до Індії від сторони північного заходу. В епосі, в якій походять Веди, Инди жили без сумніву над берегами Інду. Одначе оба ті народи — Инди й Іранці — мусіли первісно мати спільну колыску і творили один народ, що жив на північ від Гімаліяв. А що в найдавнішій літературі обидвох тих народів є мова про ріку Яксартес, то належить догадувати ся, що країна, положена над тою рікою, була їх первісною спільною колыскою.

Тим способом приходять автор до певних — по його думці — вказівок що до первісних садіб арийських як європейських, так і азійських народів; полишаєть ся отже до порішення ще питанє: чи арийські європейські народи прийшли з Азії, чи азійські з Європи?

Автор не полагаджує рішучо сього питаня. Тому що в попередніх своїх працях був він прихильником азійського походження Арийців, а останніми часами змінив гадку і клонить ся радше до думки про їх європейське походженє — через те не бажаючи видавати остаточної гадки, кладе шість точок, від порішення яких має залежати остаточна децизия цілого питаня.

Точки ті такі:

1. Давніші здогади, що індо-іранські мови мають найбільше архаїчний характер, не дадуть себе оправдати супроти новітніх лінгвістичних дослідів над європейськими мовами. Автор є рішучо тої гадки, що європейські мови мають більше первісних прикмет, як санскритська й зендська, в яких уже видна певна літературна культура.

2. Висновки, оперті на лінгвістичній палеотології, не можуть нічого децидувати і можна лише поставити здогад, що первісна колиска Арийців лежала на півночі, бо вирази на означенє снігу і леду є спільні для всіх арийських мов. Звідси можна догадувати ся, що тип первісних Арийців належав до одного з північних типів, що відзначали ся фізичною силою і енергією духа.

3. Належить приймати засаду, що первісні Арийці займали значний простір, бо се конечна умова істнованя скотарського народу. В приближеню можна обчислити, що на одну родину в скотарськїм стані треба коло тисячки гектарів простору; великий простір, вільний від природних перешкод, конечний також для виживленя численнійшої людности. Лише в таких умовах диялекти різнять ся мало між собою, а найліпшим прикладом того є теперішній стан турецько-татарських племен. Їх диялекти так мало різнять ся між собою, що нинішній Турок може розуміти Якута, що живе на східних окраїнах Сибіру. А що зі старинної санскритської й зендської літератури можна догадувати ся на певно, що первісні Арийці вели скотарське жите, а диялекти їх мови ще й нині зближені до себе, то звідси випливає конечний висновок, що вони займали великі простори, а первісна їх колиска була дуже розлога.

4. Не можна добачити виразного розділу між європейською родиною Арийців і азійською, бо деякі раси і деякі арийські мови європейські сильно споріднені з азійською родиною. На особливу увагу заслугує спорідненє Геленів з Індо-Іранцями; видна тут анальогія в царині релігії і тожсамість виразів, що дотикають рільництва, зброї і т. д.

5. Степень цивілізації первісних Арийців, який можна відтворити при помочи лінгвістичної палеонтології, годить ся в приближеню з тим станом культури, який відслонюють нам археологічні дослідї в епосі надводних осель у Швайцарії. Належить отже догадувати ся, що Арийці прийшли дуже вчасно до Європи — правдоподібно ще в кам'яній епосі, в скорі по повстаню диялектів.

6. Напряж мандрівок арийських племен, на скільки існують історичні свідчення, йшов від півночі на полудне, а навіть по части на полудневий схід. Деякі перекази вказують, що частина арийської людности європейської прямувала до Азії, а власне до Фригії й Вірменії; з тої причини вірменська мова споріднена сильніше з європейськими. Про мандрівки зі сходу на захід, що становили підставу давніших історичних поглядів, ані історія, ані фільольогія не дає ніяких позитивних доказів.

З того перегляду важніших праць, що тикають ся арийського питання, видно, що останніми часами більшість авторів є за європейським походженням Арийців. Деякі вчені полишили ся одначе доси прихильниками азийського походження, а особливо Макс Міллер, що ще 1887 р., отже по виданю найважніших праць приклонників європейського походження, заявив, що не змінє свої думки.

Праця Шрадера, що обговорює річ дуже ґрунтовно, з критичним узглядненем усіх попередніх праць, не рішає остаточно питання — і се без сумніву найвідповіднійше становище для поважної праці в сїм питаню.

В дальшій ході отсеї праці не маємо наміру будувати нову теорію або боронити одну з наведених висше. Нашою задачею буде представити результати дослідів передісторичної антропольогії та антропольогічних дослідів, доконаних на нинішніх народах. Постараємо ся проте можливо систематично зіставити факти з царини антропольогії, аби читач сам міг висновувати, на скільки ті дані можуть уже послужити до розв'язки історичних питань. Проте уважаємо конечною річю сказати кілька слів про зв'язь антропольогії з історією.

Аж до останніх часів історія — говорячи загально — опирала ся на переказах, записаних у старинних книгах або на досліджуваню пам'ятників, що є безсумнівним доказом існування людських суспільностей, але про які традиція і старинні книги полишили мало відомостей, як приміром пам'ятники старинного Єгипту, клинове письмо і т. и.

Аж в останніх кількох десятках років передісторична антропольогія в злуці з геольогією достарчили матеріалів до нових вповні поглядів на історію людськості.

Науки сї доказали, що людськість існує не кілька, але що найменше кількадесять тисячів літ. Досліди ті дотикали головню початків чоловіка в Європі.

А що історія, оперта на переказах, вказувала Азію як колыску людського роду і що перед тим не було иньшого погляду, то не диво, що результати антропологічних дослідів в Європі викликали вперед полеміку, а опісля деякий хаос у поглядах істориків на початкову історію людськості. Сей хаос збільшився ще, коли рівночасно з відкриттями праісторії силкувала ся фільольогія самостійно рішати історичні квестії.

Останніми часами виступили також археольоги з претенсією до виключного права рішання історичних питань. В 1872 р. вийшла праця знаменитого віденського археольога Гернеса („Die Urgeschichte des Menschen“), в якій автор бажає зобразити цілість історії чоловіка (виключно в Європі) від найдавніших часів передісторичних аж до нових, на підставі майже виключно археологічних, т. є. на підставі слідів розвою культури. Річ проста, що й йому не повело ся злучити праісторію з історією.

В своїй праці говорить автор із виразним відтінком злоби про лікарів і інженерів, себ то про антропологів і геольогів, що бажають забирати голос в рішаню історичних питань.

Не будемо тут означувати ролі антропології в історії чоловіка — та надіємось, нині згодять ся всі, що в багатьох квестіях історичних докладна знайомість людських рас конечно потрібна; обмежимо ся тільки вказівками, на скільки ті науки, що бажають нині рішати самостійно історичні квестії, мають до того право і яке становище повинні займати.

Отже коли маємо досліджувати початкову історію чоловіка, те не підлягає сумнівови, що наперед мусить забрати голос антропологія. Була така епоха, в якій жив чоловік у стані природи, не полишаючи по собі нічого, крім власних костей. Про сю епоху може говорити тільки антрополог. Відбудовуючи цілий організм разом із мозковим системом, можна витворити собі бодай в загальних зарисах понятє про умові здібности тодішнього чоловіка, а через те про його діла, про його історію.

Першу доповнюючу відомість до тої загальної, яку дає антропологія, може подати нам геольогія, бо вона може означити докладніше епоху, в якій жив чоловік у певній фазі свого розвою. Легко проте зрозуміти, як тісна мусить бути звязь тих двох наук у кождім питаню, що дотикає передісторичних подій чоловіка. Третє з ряду місце мусить зайняти передісторична археольогія. Її роля дуже виразна. Досліджуючи останки чоловіка з перед-

історичних часів, розширює вона значно загальні відомости, доставлені антропологією, досліджуючи порівняно первісні вироби людської руки, чи то приналежні до групи приладів, чи призначені для всякого иньшого вжитку.

Належить одначе пам'ятати, що в початковій епосі істнованя чоловіка значіне археології підрядне, а то тому, що в тім періоді (маємо тут на думці добу лупаного каменя), ті найперші вироби людської руки, що переховали ся до наших часів, т. є. кремінні прилади, однакові майже для всіх рас і в усіх частях світа, бо то елементарні вироби, що відповідають первісним потребам, які всюди були однакові.

В пізнійших епохах, особливож у епосі металю, роля археології стає щораз важнійша, а то тому, що з виробів людської руки можна робити деякі висновки про степеень культури, часто про напрям її ширеня, а що найважнійше—маємо можливість дуже докладного означеня епохи.

Не належить одначе забувати, що всі ті відомости полишили би ся відорваними відомостями, коли-б ми не знали, до якої раси належать відповідні пам'ятки, а ту власне відомість може дати тільки антропологія. Найріжнороднійші і найчисленнійші збірки археологічні з тілопальних кладовищ не мали би для історії найменшого значіння, коли-б тайною полишило ся питанє, яка раса уживала в даній епосі того способу хованя своїх мерців. Аж в останній добі праісторії лінгвістика може бути пожиточна. Досліджуване мови, як одного з об'явів людського духа, повинно без сумніву становити частину загальних дослідів подій людськості, але вони можуть сягати взад тільки до часу, в яким якась мова вже істнувала; лінгвістичні отже досліді мають своє право в царині праісторії, бо можуть сягати поза історичну епоху, т. є. поза епоху писаних книг в певній мові, або пам'ятників із написами. Що лінгвістика відгравает важну ролю в історичних дослідях, найліпшим доказом того арийське питанє. Лінгвістика, відкриваючи факт язикової єдності арийських народів, доводить найліпше, що може сягнути дальше, ніж могла сягнути історія, оперта на історичних пам'ятниках; та все таки ані лінгвістика, ані історія не можуть розв'язати сього питаня. Може бути, що антропологія у злуці з археологією допоможуть до докладнійшого виясненя сього питаня, подаючи ближші відомости про расові відносини народів, що

говорять арийськими мовами, особливо тоді, коли передісторична археологія подасть образ культури тих рас у відповідній епосі.

В дальшій протязі нашої праці будемо мати отже на увазі взаїмні відносини рас.

Займемо ся вперед дослідом відносин рас в Європі, а опісля, на скільки покажеть ся потреба, і відносинами тих рас до рас в иньших частях сьвіта.

(Далі буде).

З польського переклав В. Т.

Із славянських літератур.

(Огляд за рік 1901).

„Вся практична мудрість людська може бути в тому, щоб убачити напрямок руху світового, його міру, закон і послужитись тим рухом. Інакше рух той піде проти нас, роздавить нас!“ — писав колись покійний Михайло Драгоманів в Чудацьких думках. І ця думка виринула у мене, коли я брався за посередництвом Літ. Наук. Вістника знайомити нашу громаду з найновішими по-явами славянських літератур. Лиш той зможе оцінити належно духовий доробок свого власного народу, хто може прирівняти його з доробком інших, хто „добачить напрямок руху світового, його міру, закон“. От тим то не без користи буде познайомитись з літературним рухом славянським. Від десятків літ багато говорить ся всюди про т. зв. „славянську взаємність“, хоча не знати, чи криється за якою маскою стілько фальші й облуди та самодурства, як на жаль власне поза кличем: панславизм.

В сій гадці я перевів з 8 ч. час. „Slovanský Přehled“ за до-зволом автора (псевд. Н. Бойко) та редактора Přehled-у п. А. Сєрп-ого статью „Болгарська література за 1901 р.“ і відніс ся в просьбою о подібний нарис до одної визначної писательки сло-вінської, як і до одного з критиків чеських.

О—п Л—й.

І. Болгарська література в р. 1901.

Коли зважимо сучасні відносини в Болгарії та візьмем на увагу ті тяжкі условини, серед яких рости та розвиватись може болгарська думка, — то огляд болгарського літературного руху за